

Doktor ng Bayan

(Kabanata ng Isang Nobela)

Emmanuel V. Dumlao

LUMALATAG NA ANG DILIM at sumasanib na sa lagaslas ng ilog-Abuyô ang huni ng mga kuliglig nang magpaalam ang kahuli-hulihang ginamot ng mag-ina noong araw na iyon. Nagsalang ng kape si Lorena, patanaw-tanaw sa gulod na katapat ng kanilang kubo. Pagkaraan ng ilang sandali, nakangiti nitong binulungan si Gefuwen.

“Puwen, anak, andiyan na sila.”

Iniluwa ng dawag sa ibaba ng gulod ang pitong armadong anino patungo sa kubo ng mag-ina. Platun nina Ka Mapalad. Sinusundo sila para ipagamot kay Gefuwen ang kasamang nakagat ng ahas. At gusto rin daw magpaturo ng doktor kung paano magtanggap ng kamandag.

Walong taon si Gefuwen noon at kilala na sa buong Pantabangan bilang batang tawak na putol ang dila.

Ibang-iba ang pakiramdam ni Gefuwen habang kinakausap siya ni Ka Mapalad. May sakbat ding baril ang mga dinatnan nila sa kampo, pero walang hatid na kabog ng dibdib gaya ng nararamdaman niya kapag nagpapatrolya sa Abuyô ang mga militar. Sa kauna-unahang pagkakataon nakadama siya ng pagtitiwala at tunay na pag-unawa mula sa isang mataas na tao. Hindi siya naasiwa gaya noong ininterbyu siya ng mga madre tungkol sa kaniyang pagtatawak o paggagamot sa kagat ng ahas. Hindi siya nanginig tulad ng nararanasan niya kapag kinakausap siya ng meyor o ng

mga badigard nito, na laging nakatayo, palakad-lakad, mailap ang mga mata. Laging nakasinghal lalo na kapag hindi maintindihan ng mga ito ang kaniyang iminumustra.

Sa doktor ng bayan, hindi siya nakaramdam ng panliliit nang tulungan siya ng kaniyang ina na ipaliwanag ang gusto niyang sabihin. Magkaharap sila ni Ka Mapalad, nakatitig ito sa kaniyang mga mata. Pakiramdam niya nauunawaan nito ang kaniyang iniisip, ang buo niyang pagkatao. Tulad ng kung paano niya naiintindihan ang nararamdaman at ipinapahiwatig ng ahas.

Pero may malaking tanong na gumugulo sa musmos niyang malay. Bakit kailangang humawak sila ng baril, lalo na si Ka Mapalad na isang doktor? Health center ang alam niyang lugar ng doktor, hindi gubat. At nanggagamot ito, nagliligtas ng buhay; hindi pumapatay. Sinulyapan niya ang mahabang baril na nakasandal sa punong katabi ni Ka Mapalad, kumislap sa isip niya ang pila ng mga kababayang maysakit sa health center ng Pantabangan, ang mga taong dumadayo sa kanilang kubo para magpagamot. Iyon ang realidad na kaya niyang apuhapin at panghawakan. Malabo pa sa isip niya ang paliwanag ni Lorena tungkol sa doktor na gustong lunasan ang sakit ng bayan.

“Ano’ng ibig sabihin ng Gefuwen?” nakangiting tanong ni Ka Mapalad. Pansamantalang inanod ng lagaslas ng talon ang gumugulo sa isip ni Gefuwen. Dahan-dahan siyang gumuhit ng malaking bilog sa hangin, pataas. Nang magtagpo ang mga palad, muli niya itong iginuhit pababa habang tila along tumitipa ang mga daliri. Ginaya ni Ka Mapalad ang ginawa ni Gefuwen. “Teka, pakpak . . . Paloma?” hula nito. Napangiti si Gefuwen, umiling.

“Sablay si Dok,” kantiyaw ni Ka Patrik na nakaupo sa batong nasa bandang ulunan ni Ka Mapalad. Tawanan. “Alam ko na, araw?” mabilis na bawi ng doktor. Muling umiling si Gefuwen pero pinaglapit ang dalawa niyang hintuturo. “Malapit na raw po, malapit ang inyong sagot,” sabi ni Lorena. Inulit ni Gefuwen ang pagdrowing sa hangin. “Ayon,” natutuwang sabi ni Ka Mapalad. “Sumisikat na araw . . . umaga, umaga!” isinuntok nito ang kanang kamao sa kaliwang palad. Nakangiting tumangotango si Gefuwen. Palakpakan.

“Magandang pangalan para sa napakagandang bata,” sabi ni Ka Mapalad. Namula si Gefuwen, hindi maitago ang ngiti. Pinagdaop niya ang mga palad, itinapat sa dibdib, at yumuko.

“Pangalan po ’yan ng nanay ko, lola niya,” paliwanag ni Lorena. Ngumiti ang mga mata ng doktor, “A, oo naaalala ko, minsan dumaan kami sa kubo n’yo, binati n’yo kami. Ano nga ’yong sinabi n’yo noon?”

“Fiyo gefuwen po, magandang umaga,” sagot ni Lorena. “Tama, natatandaan ko na. Fiyo gefuwen. Salamat, salamat.”

Binatak ni Gefuwen ang kamay ng ina, humakbang siya at ikinumpas ang mga daliri, itinuro sa sariling dibdib habang tumatango. Napangiti si Lorena. “Gefuwen Feganay Uraga raw po ang buo niyang pangalan. Panganay ang ibig sabihin ng Feganay, salitang Teduray din. Tapos ‘yong . . .” Ipinaulit nito kay Gefuwen ang tungkol sa kaniyang apelyido. Naintindihan na ito ni Lorena pero gusto lamang nitong pasayahin ang anak, at ang grupo nina Ka Mapalad. Muling humakbang si Gefuwen. Itinuro sa lupa ang kaliwang kamay at unti-unting itinaas na parang nagpipinta ng bahaghari, habang tila bulaklak namang itinitikom-ibinubuka ang mga daliri ng kanan sa gilid ng kaniyang mata.

“Maagap daw po, maagang gumising para magtrabaho ang ibig sabihin ng *Uraga*. Salitang Ilokano po.” Tuwang-tuwa ang mga kausap ni Gefuwen. Tumayo ang binatang nakasandal sa ugat ng puno ng Mulawin. “Magkakamag-anak pala tayo, maaga rin kaming gumigising,” sumaludo ito kay Gefuwen.

“Paano pala si Ka Patrik, tanghali na naghihilik pa rin, kundi pa kanyunin ang tainga hindi babangon,” sabad naman ng babaeng nakatayo sa tapat ng binabagsakan ng talon. Sa tingin ni Gefuwen, ka-edad ito ng kaniyang nanay, mahaba rin ang buhok.

“Ako na naman, si Patrik na naman, si Patrik na walang malay,” patulang sagot ng kinantiyawan.

Magaan na magaan ang pakiramdam ni Gefuwen, katulad ng nararamdaman niya kapag naglalaro sila ng kababatang si Ador at ng kaniyang manong Tabuk. Tumabi sa kaniya si Ka Mapalad. “Hihintayin ka namin, Ka Gefuwen, kailangan ng ating mga kababayan ang mga manggagamot na tulad mo, mas mabagsik pa sa kamandag ng ahas ang lason na pumapatay sa ating bayan.” Hinaplos ng doktor ang kaniyang ulo. “Karangalan naming makasama ang isang tawak.”

Halos lumutang sa alapaap si Gefuwen. Simula’t sapol, panlalait na ang kinagisnaan niyang kahulugan ng salitang tawak. *Tawak, tawak, kambal-ahas, tawak!* Nabingi na siya sa katatawag ng kaniyang mga kaklase kaya tumigil siya sa pag-aaral. Pero narito ang isang doktor at iglap na binago ang pananaw niya sa sarili. Nagpalipat-lipat ang kaniyang tingin sa mga baril na bitbit ng mga kasama nito. Nangilid ang kaniyang luha, pinagdaop niya ang mga palad ng doktor at saka hinawakan. Pagkaraan ng ilang saglit, marahang binitiwang at inilapat sa dibdib ang sariling mga palad, dahan-dahang itinaas sa tapat ng kaniyang mga mata at bahagyang idinipa, habang taimtim na nakatitig sa doktor. Naunawaan ito ni Ka Mapalad. “Buong puso rin namin kayong tinatanggap, pero kami ang mas lalong dapat magpasalamat, Ka Gefuwen.”

Kinagabihan, inusisa niya sa ina kung ano ang ibig sabihin ng *Ka* at bakit siya tinawag na *Ka Gefuwen* ng doktor. “Kapatid, kaputol ng pusod, kaibigan, kapanalig,

kasama. Kasama sa pakikipaglaban para sa mga tulad natin.” Idinuduyan na ng panaginip ang kaniyang nanay at nakikipagtitigan pa rin sa dilim si Gefuwen.

NAALALA NI GEFUWEN ang kanilang kaingin sa tila-Kawali pagdating nila kinabukasan sa isang dalisdis sa gitna ng naglalakihang mga puno. May sapa sa likuran ng unang kubong dinaanan nila. Sa pagitan nito at ng susunod pang kubo, malalago ang kamoteng baging, kamatis, at iba pang gulay sa ilalim ng balag ng upo at patani. Napapaligiran naman ng mga pak at gabi ang malaking bato sa kabilang gilid ng pangalawang kubo. Nginitian sila ng babaeng nasa ibabaw ng bato habang naglilinis ito ng barrel. Tumuloy sila sa pinakamalaking kubo sa bandang itaas ng dalisdis. Napapagitnaan ito ng mga puno ng Mulawin at Kamagong.

Inaapoy ng lagnat ang hukbong natuklaw ng ahas. May saha ng saging sa noo at may mga karayom na nakatusok sa mga daliri ng namamagang paa. Halos kulay ube na ang paligid ng pinanggalingan ng pangil, dalawang sugat na parang tinusok ng pako. Paminsan-minsang nagmumulat ito ng mata pero agad ding pumipikit. Walang tigil ang pagdaing nito. Sa pasamano ng kubo, nakahilera ang mga botelya ng iba’t ibang likido at tableta. Nakasandal sa sulok, sa gawing ulunan ng nakaratay ang isang armalayt. May nakalatag na malong sa tabi nito, nakapatong ang baso ng tubig, plastik na baunang may kanin at kapirasong inihaw na isda, saging at katmon, stethoscope, at ilan pang kasangkapang medikal.

Nasa kaliwa ni Gefuwen si Lorena at si Ka Mapalad, at nasa kanan ang dalawa pang medik ng pangkat. Nasa likod naman ang iba pang hukbo. May dalawa ring nakatanaw sa bintana. Inilabas ni Gefuwen ang bato mula sa kaniyang ginansilyong sinturon, kinuyom sa palad at marahang hinipan habang nakapikit. Walang maririnig kundi ang pagdaing ng nakahiga. Walang bulungan ng pagdududa sa kaniyang kakayahan katulad sa nakaraan niyang mga pagtatawak.

Inilapat niya ang bato sa tapat ng sugat, tila batubalancing kumapit ito sa balat ng maysakit. Gamit ang tatlong daliri, inalalayan niya ang bato habang nagpapalipat-lipat ito sa dalawang tusok ng pangil. Nang maramdaman niyang lumuwag na ang kapit nito, inangat niya ang kaniyang mga daliri. Nalaglag ang bato. Dinampot ito ni Lorena at inilagay sa garapon na may tubig at asin. Bahagyang bumula ang tubig. “Isinusuka ang kamandag,” sabi ni Lorena. Unti-unting nagbalik ang kulay ng binti na hukbo, nabawasan ang pamamaga. Hindi nagtagal at nagbalik ang malay at nawala ang pamamanhid ng katawan nito. Pinagkiskis ni Gefuwen ang dalawang palad at itinapat sa binting tinuklaw ng ahas. Dumaloy ang ligamgam sa buong katawan ng hukbo, may kung anong pinong pitik ng kuryenteng nagmumula sa mga palad ni

Gefuwen. Pagkaraan ng ilang sandali, lumabas ang tawak at umupo sa harap ng kubo. Umit-it. Matinis at mahaba.

Ipinaalala ni Lorena sa mga kasama na manatili sa puwesto at huwag matakot. Nagkaluskusan sa paligid. Nanginginig ang mga dahon ng gabi at pakô. Nahawi ang mga dahon at bulaklak ng waling-waling at ang mga pakpak-lawin sa malalabay na sanga ng mga puno. Mula sa itaas ng dalisdis, mula sa sapa, mula sa mga atip at silong ng kubo, mula sa mga sanga, mula sa ilalim ng lupa, nagtipon sa harap ni Gefuwen ang iba't ibang kulay at laki ng ahas. Maya-maya, gumapang palapit sa kaniya ang isang ahas na kulay kalawang at may batik-batik na itim. May kagat itong mga dahon, damo, at balat ng kahoy. Tinitigan ni Gefuwen sa mata ang ahas. Inilapag nito ang mga halamang-gamot at humalik sa lupa. Tila humihingi ng paumanhin. Maya-maya, lumikaw ito patalikod at gumapang palayo. Sumunod ang iba pang mga ahas.

Kinuha ni Lorena ang mga halamang-gamot, ibinigay sa medik ang balat para pakuluan. Dinikdik nito sa mga daliri ang dahon at damo at iniabot sa anak. Kinatas ito ni Gefuwen sa tapat ng mga sugat sa binti ng hukbo.

Kinabukasan, bumaba sila sa Bato. Magbabahaginan ang pangkat tungkol sa iba't ibang pamamaraan ng panggagamot. Masayang-masaya si Gefuwen nang ikuwintas sa kaniya ni Ka Mapalad ang stethoscope nito at sinabing bagay na bagay sa kaniya ang maging doktor. Tumayo siya at itinutok ang instrumento sa tiyan ni Lorena saka iminustrang nagugutom na raw ang ina. Tawanan.

Habang hawak ang isang banig ng tableta, ipinaliwanag ni Ka Mapalad ang pagkakaiba ng modernong medisina at ng tradisyonal na panggagamot. "Walang ligoy ang mga nabibilang gamot sa botika. Direkta ito sa sakit at mabilis ang epekto. Pero wala itong galang, masira man ang iba pang bahagi ng katawan, wala itong pakialam. Pinapatay nito maging ang mga mikrobyong nakakatulong sa ating katawan. Parang mga sundalong baril lamang nang baril. Parang pagtatayo ng Pantabangan dam, andaming nasira, andaming nawala." Dumaloy sa malay ni Gefuwen ang mga tula ng kaniyang manong Tabuk tungkol sa dam. Mga nalunod na bukid, mga umuugong na lagari, mga ilog na hinalukay.

"Ang mga halamang-gamot naman, totoong may kabagalan. Parang matagalang digmaang bayan," nakangiting pagpapatuloy ni Ka Mapalad. "Pero bukod sa pinapagaling nito ang sakit, pinapalakas din nito ang ating katawan. Walang side effects gaya ng ginagawa nito." Dumukot siya sa bulsa at ipinakita ang botelya ng antibiotics. "Kung talagang tutuusin, sinisira nito ang ating katawan. Wala itong sinabi kumpara sa mga dala ni Ka Lorena at Ka Gefuwen. Bukod sa likas na bahagi ng ating kalusugan, mura at nariyan lamang sa tabi-tabi. Walang lason. Parang tayo,

parang si Ka Patrik.” Tumigil sa pag-uga ang ulo ni Ka Patrik na halos malaglag dahil sa antok. Tawanan.

“Parang hukbong bayan, hindi lamang nakikidigma sa pamamagitan ng baril. Nagbubuo rin ng mga samahan, nagtatayo ng gobyerno sa mga barangay, tumutulong sa kabuhayan ng masa, naglulunsad ng mga pag-aaral. Hangad ang kagalingan ng buong sambayanan.”

Pagkatapos magsalita ni Ka Mapalad, nagbahaginan sila tungkol sa karaniwang nagiging sakit hindi lamang ng mga hukbo kundi pati na rin ng mga tao sa mga komunidad na inoorganisa nila. Ikinuwento ni Lorena ang karanasan niya sa panggagamot sa Abuyô, ang mga sakit na kaniyang napagaling at ang mga halamang panlunas sa mga ito. Itinuro nilang mag-ina ang amoy, lasa, itsura, at kulay ng bawat dahon, ugat, balat, at bunga ng mga halamang-gamot at ang iba’t ibang preparasyon ng mga ito.

Hangang-hanga si Ka Mapalad nang ikuwento ni Lorena kung paano niya inampat ang sumisirit na dugo sa pinutol na dila ni Gefuwen. Iniisa-isa niya ang mga sangkap at paraan ng paghahanda at paglalapat ng gamot sa sugat. Sinabi ng dalawang medik na kailangang-kailangan nila iyon lalo na sa mga labanan. Nang tanungin ng isang medik kung saan galing ang itim na bato ni Gefuwen, ngumiti siya at sinabing bigay iyon ng kakambal niyang ahas. Hindi niya inisip ang kaniyang sagot. Kusa itong dumaloy sa kaniyang mga kamay at daliri. Nagtaka rin si Lorena sa pagiging bukas ni Gefuwen. Dati, hangga’t maaari hindi inuungkat ang bagay na iyon. Kung may paksang ayaw na ayaw niyang inuusisa sa kaniya ng mga tao, iyon ang tungkol sa kakambal niyang ahas.

Sabi naman ng babaeng katabi ni Lorena, gusto raw nitong makilala ang kakambal ni Gefuwen. Ngumiti si Gefuwen. Itinakip sa mukha ang dalawang palad, lumingon pakaliwa at tinitigan ang balikat. “Mahiyain daw ang kakambal niya,” paliwanag ni Lorena. Isinandal niya sa kaniyang hita si Gefuwen, buong pagmamahal na sinuklay ng mga daliri ang buhok nito. Nabunutan siya ng tinik sa dibdib sa ipinapakitang saya ng anak. Palagay na palagay ang loob nito sa mga hukbo.

Tinanong ng medik si Gefuwen kung paano ito magkakaroon ng itim na batong katulad ng ginagamit niya. Iminustra ni Gefuwen na kailangan muna itong magkaroon ng kakambal na ahas. Tawanan ulit. Binanggit ni Lorena na sa Maguindanao, may mga kilala itong belian na nanggagamot ng kagat ng ahas gamit ang balat ng kahoy na *lunas*, gaya ng dinala ng ahas. “Minsan sungay ng usa o kalabaw, sumisipsip ’yon ng kamandag. Kailangan ding ibabad sa tubig na may asin o kaya sa suka o sa gatas para linisin o pasukahin,” dagdag nito. Ayon naman kay Ka Mapalad, sa Bikol, *tambal* ang tawag sa puno ng lunas na binanggit ni Lorena.

Maya-maya, nagpalakpakan ang mga hukbo. “Buhay na si Ka Makni,” sigaw ni Ka Patrik. Bitbit ang gitara, pababa sa kanilang umpukan ang binatang tinuklaw ng ahas. Nakatungkod at iika-ika pero masigla at mukhang malakas na. Tinapos nila ang umagang iyon sa pamamagitan ng kantahan, sayawan, at pagbasa ng mga tula. Kinanta rin ni Lorena ang oyaying ipinampapatulog niya kina Tabuk at Gefuwen. Pagkatapos ng ina, pumagitna si Gefuwen at iminustrang i-aarte niya ang paborito niyang tula na isinulat ng kaniyang Manong Tabuk. Tungkol daw iyon sa isang matandang tumutol sa pagtatayo ng dam at kahuli-hulihang lumikas mula sa pinalubog na lumang Pantabangan. Sabi ng kaniyang Tatang Imon, kung hindi pa sapilitang kinuha ng isang batalyong konstabularya ang matanda, hindi ito mapapaalis sa lumang bayan. Handa raw malunod ang matanda kasama ng bahay at bukid nito.

Sa saliw ng gitara ni Ka Makni at ng falendag¹ ni Lorena, nangusap ang mga mata at daliri ni Gefuwen, nagkuwento ang kaniyang mga kamay, katawan, at paa. Walang kibo ang lahat. Bagama’t hindi nila nauunawan ang bawat mustra ng bata, dama nila ang damdaming dumadaloy sa bawat pitik ng kaniyang mga kamay at daliri. Karugtong iyon ng kanilang buhay at pakikibaka. Buhay iyon ng mga magsasakang ipinagtatanggol nila, mga magsasakang umaaruga sa kanila, uring kinabibilangan ng marami sa kanila.

Nakaupo sa tapat ni Gefuwen si Ka Mapalad. Inaarok nito ang lalim ng pinaghuhugutan ng emosyon ng bata. Natapos nang magpalakpakan ang mga kasama ay nakamaang pa rin ito, tila nagaway ng katatapos na pagtatanghal. Nagulat na lamang ito nang ituro ni Gefuwen ang kinauupuan nito. Agad tumayo ang doktor at tinakpan ng dalawang palad ang harapan ng pantalon sa pangambang baka may butas na nasilip ang bata. Hagalpakan ng tawa. Napahagigikik din si Gefuwen habang umiiling. Iniangat niya ang kaniyang paa at hinaplos ang talampakan. Pagkatapos ay dumipa na parang yumayakap sa isang malaking puno, tumingkadang at tumuro sa pinakamatataas na sanga ng Mulawin.

“Bakas ito ng higante?” tanong ni Ka Mapalad habang sinasalat ng sapatos ang mga uka sa malapad na batong kinatutungtungan niya. Ikinuwento ni Lorena sa mga hukbo ang alamat ng higanteng si Minggan, alamat na hindi pinagsasawaang pakinggan ni Gefuwen.

PAGKARAAN NG ISANG TAON, itinaghoy ng hangin ang kamatayan ni Ka Mapalad. Naulinigan ito ng mag-inang Lorena at Gefuwen. Ngunit singlabo ng nilabusaw na pinitak ang mga balita—noong isang linggo o noong nakaraang gabi? Engkuwentro

1 falendag – salitang Teduray na ang ibig sabihin ay *plawtang kawayan*.

sa mga militar o pataksil na pinaslang? Bunsod ng kutob at bangungot ng malalagim na pangitain ng ina ni Ka Mapalad, ipinahukay ang bangkay nito. At isinalaysay ng awtopsiya ang paglapastangan sa katawan at katauhan ni Ka Mapalad, sa katawan at katauhan ni Juan Barrameda Escandor.

Agaw-dilim. Nakasandal si Gefuwen sa puno ng Ferensai², binubuo sa alaala ang masasayang sandali sa piling ni Ka Mapalad. Ngunit pinagwawatak-watak ng malilikot na alitaptap ang mga larawan, nilulunod ng agos ng Ilog-Abuyô ang mga halakhak ng doktor. Pumikit si Gefuwen, mataimtim na pinakinggan ang tibok ng dibdib. Maya-maya naramdaman niyang umupo sa kaniyang tabi si Ka Mapalad. Dinampot ng doktor ang kaniyang palad, itinapat sa dibdib nito. Tila kinalabit na kuwerdas na nangingin ang kaniyang kalamnan, nangatal din hanggang sa kaliit-liitang ugat sa kaniyang mga daliri. Habang nakapikit, tumambad sa kaniyang paningin ang kalupitang dinanas ni Ka Mapalad sa kamay ng mga berdugong militar—mga bakas ng hinablot na balbas; mga paso ng sigarilyo sa mukha; kumpol ng utak sa bituka; dinukit na mata. Brief, plastik na supot, at basahan sa loob ng bangas na bungo.

“Dahil pinaglingkuran ko ang sambayanan, Ka Gefuwen, dahil ninais kong gamutin ang karamdaman ng ating bayan.”

Humimlay si Ka Mapalad sa kaniyang kandungan. Unti-unting nagkahugis sa kamalayan ni Gefuwen ang dating abstraktong mukha ng doktor na wala sa ospital dahil kapiling ng mahihirap sa mga liblib na lugar, doktor na humawak ng barrel upang gamutin ang karamdaman ng bayan. Sinuklay niya ng mga daliri ang tigmak-sadugong buhok ni Ka Mapalad. Pinahulas ng mga patak ng kaniyang luha ang mantsa ng dalamhati sa lungayngay na mukha ng doktor. Siyam na taong gulang lamang siya noon. Saang bukal siya sasalok ng oyayi para ipaghele ang pagal na katawan ng manggagamot ng bayan? At anong himig ang malilikha ng isang putol na dila?

Ang iyak na kinimkim niya noong putulan siya ng dila, noong nalunod ang kaniyang ama, at noong ipinanganak siya ay nakahanap ngayon ng lagusan. Sa kauna-unahang pagkakataon, humagulhol siya. Kasabay noon, naramdaman niyang may lakas na kumiwal sa kaniyang puson, lumikaw at tila nais lumabas sa kaniyang pusod. Tila nakikihati sa pinapasan niyang dalamhati. Umagos ang kaniyang luha, nagluwal ng mga butil ng hamog sa mga dahon ng sibuyas at talahib, sumundo ng kawan ng mga paruparong may batik na itim ang mga puting pakpak. Ipuipong nagpaikot-ikot ang mga paruparo sa bangkay hanggang maging kulumpon ng mga bulaklak. Unti-unting umangat si Ka Mapalad, marahang gumaod na parang isang bangkang habi sa mga bagong bukad na bulaklak. Kumaway ang mga dahon ng talahib at tumikom ang mga dahon ng makahiya.

2 Ferensai – salitang Teduray na ang ibig sabihin ay punongkahoy na pahingahan.

Sumabay sa paggaod ang mga balumbon ng ulap, nag-ibayo ang ningning ng mga bituin at hugis karit na buwan. Umalon ang lupa, sabay-sabay na kumiwal ang laksa-laksang ahas. Sa unahan ng mga ito, sumisisid sa hangin ang isang puting ahas na may hugis diyamanteng ukâ sa ulo. Kasunod ng mga ahas, dumugtong sa prusesiyon ang mga antungal, ibok, kuryat, kamamaro, kandidit, kantuturi, kabo-kabo, kamamalakol, lukton, salagubang, susuhong—lahat, lahat ng kulisap sa Abuyô. Sa itaas, taimtim na nakalutang ang langkay-langkay na mga ibon. Sa tanglaw ng liwanag ng libo-libong mga alitaptap, walang maiiwan, wala kahit isa. Lahat sasama sa paghahatid kay Ka Mapalad. Doon sa Bato, doon sa Susong-dalaga, doon sa Dalimanok. Doon sa sinapupunan ng Sierra Madre at Cordillera, sa mga kabundukang umaruga sa kanilang matapat na kaibigan, sa magiting na manggagamot at mandirigma ng bayan.

